

A SATURNALIAK.¹⁾

A monda szerint Janus uralkodása alatt Saturnus hajón jött Latiumba, melynek királya szívesen fogadta. Saturnus hálául a latinokat földművelésre tanította, minek következtében életmódjuk és erkölceik nemesbültek. Midőn azután Saturnus a földről rögtön eltűnt, e sok jótétemény fejében oltárt emeltek neki és ünnepet rendeltek tiszteletére, melyet Saturnaliáknak neveztek. Egy másik monda szerint a pelasgokat ősi hazájukból kiűzték, s midőn új lakóhelyeket kerestek, vándorlásaik közben eljöttek Dodonába s ott Zeustól jóslatot kértek, ki ezt válaszolta volna nekik: ²⁾

Leljétek meg a Siculiak saturnusi földjét
 S az Aborigenesek Kotyléjét, hol sziget úszik.
 S a zsákmány tizedét adjátok Phoebus Apollnak,
 S Hadesnak fejeket, s az atyának is adjatok embert.

Hosszú bolyongás után eljöttek Latiumba és a Cutiliai tóban megtalálták a nevezett szigetet. A folyó közepén ugyanis sok sár ülepedett le s ez ágakkal és fákkal annyira meg volt rakva, hogy úgy nézett ki mint egy sziget. Amint látták tehát, hogy ez az istentől rendelt hely, elfoglalták az egész vidéket, s a jóslat szerint a zsákmány tized részét Apollónak szentelték, Jupiternek pedig templomot és Saturnusnak oltárt emeltek s ez utóbbinak egy ünnepet rendeltek, — a Saturnaliákat. Jupiternek és Saturnusnak sokáig embereket áldoztak, de Hercules eljövetelekor e véres áldozatok megszűntek és ezentúl csak állatokat és gyümölcsöt mutattak be nekik.

Ha e két mythusnak közös vonásait nézzük, azonnal szemünkbe ötlük, hogy Saturnus neve alatt azokat a népeket kell értenünk, melyek a legrégebbi időkben keletről és éjszokról

¹⁾ Olvastatott a Philol. társaság 1880. nov. 3. tartott ülésében.

²⁾ Στείχετε μαίόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν
 ἤδ' Ἀβορειγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται,
 οἷς ἀναμυχ χθέντες δεκάτην ἐκπέμπετε Φοῖβω
 καὶ κεφαλᾶς Ἑλίδη καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε ζῶτα.

az itáliai őslakóktól még el nem foglalt vidékekre vándoroltak be; a mi pedig magát az ünnepet illeti, egyelőre csak arra következtethetünk, hogy a legrégebb időkre megy vissza.

Nézzük már most, hogy mit tanulhatunk a mythusból az ünnep természetére nézve. A Saturnaliákat decemberben tartották; midőn állami ünnepé lett, e hó 19-ére estek, de a családi körben hét napon át tartották őket, a miért is *septem Saturnalia*-knak nevezték e napokat. Így mondja Nonius Macrobiusnál (I. 10. 3.): *olim exspectata veniunt septem Saturnalia*. De midőn Caesar a decemberi hónapot két nappal megtoldotta, 21-én vették kezdetüket, Augustus alatt 19—21, tehát három napon át tartottak (*publice*), de úgy, hogy az utolsó nap különösen *Ops*-nak volt szentelve. Végre Caligula, hogy a közörmöt meghosszabbítsa (*ut lætitiæ publicæ in perpetuum quoque augetur*, Suet. Calig. 17.), még egy napot adott a Saturnaliákhoz és ezt Juvenalishoz nevezte.

Mi volt tehát ez ünnep jelentése? E kérdésre akarunk e sorokban megfelelni, mert az eddigi mythologiai magyarázatok mind ellenkeznek egymással és nem is elégitenek ki. Hartung (*Religion der Römer* II. 125) ezt mondja: *Die Saturnalien wurden im Dezember gefeiert, wo man die Feldarbeiten des vorhergehenden Jahres sämmtlich beendet, und die des neuen noch nicht begonnen hatte, und waren somit ein wahres (!) Erntefest*. Ez okoskodáson mindenki könnyen megütközik, mert csak nem hihetjük, hogy aratási ünnepet tartsanak akkor, midőn a múlt évi mezei dolgokat elvégezték és az új éviakat még meg nem kezdték. Ez *lucus a non lucendo*. A magyarázat ellen már maga az idő, a melyben az ünnepet tartották, szól: mert ki gondol decemberben az aratásra? Mummius, egy atellana író, Macrobiusnál (I. 10. 3.) ezeket mondja: *Nostri maiores velut bene multa instituere, hoc optime, frigore fecere a summo dies septem Saturnalia*; tehát a római író maga mondja, hogy a téli idő volt a legalkalmasabb az ünnep megülésére, s így világos, hogy a Saturnaliák a földművelésre és aratásra *nem* vonatkozhattak. Preller tehát jogosan támadta meg ezt a nézetet; de halljuk, hogy mit mond ő maga: *Vielmehr ist Saturnus um diese Zeit (t. i. decemberben) recht*

eigentlich der verborgene Gott der Tiefe, nach welchem Latium das Land des verborgenen Gottes hiess, d. h. der Gott der Saaten, der verborgene Segenspende aus der Tiefe; és kevés-
 sel utóbb: Indessen scheint man die Saturnalien seit alter
 Zeit vom 17. Dezember an sieben Tage lang gefeiert, also bis
 in diese Zeit des kürzesten Tages unserer Weihnachten hinüber-
 gezogen und eben deshalb, wie diese Jahreszeit in so vielen
 Religions-Systemen die Bedeutung einer gesegneten und die
 einer *allgemeinen Erneuerung der Natur* hat, zugleich *als solche*
begangen zu haben. (Römische Mythol. p. 413). De ez a magya-
 rázat sem sokkal kü lömb Hartungénál. Helyesen jegyzi meg
 ugyan, hogy a téli idő ellene szól Hartung nézetének, de neki
 is jobban kellett volna ügyelnie az időre. Ugyan melyik nép
 ünnepelte december hóban a természet újjászületését? Igaz
 ugyan, hogy a föld ekkor gyűjt új erőt, de ezt csak a naptárak
 és a csillagászok számításai mondják, az emberek csupán jeget
 látnak, fagnak és dideregnek. A természet megújulásának
 ünnepét a nép csak akkor ülheti, midőn mindenki szemével
 látja, hogy a természet új életre ébred, s ez csakis tavaszkor
 lehetséges. Kü lömben is az ilyféle örömnép megtartása nem
 feküdt a régi rómaiak természetében. A többi újabb mytho-
 logus mind Preller után indul.

Sem Hartung, sem Preller nem látták át, hogy ez az
 ünnep az alvilági istenek tiszteletével áll kapcsolatban, hogy
 ezek az istenségek a rómaiak kultusában és mythusában nagy
 szerepet játszanak. Alvilági isteneknek és hatalmakkal tartot-
 ták a rómaiak mindazokat, a kik Itália ősi istenségei és királyai
 voltak. Azt hitték ugyanis, hogy ha egy idegen nép idegen
 istennel foglalja el a másiknak földjét, akkor a győző nép
 utódainak e régi isteneket, kik mintegy legyőzettek s a föld alá
 vándoroltak, ki kell engesztelniök, nehogy rájuk haragudjanak
 az elrabolt uralom miatt. Saturnus pedig, mint láttuk, régi
 latiumi király volt, a ki sok jót tett a néppel, de rögtön eltűnt a
 földről, mint a latinok minden ősi királya, s uralmát másra
 hagyta. E miatt az utódoknak, a hódító rómaiaknak, félniök kel-
 lett az ő haragjától s őt engesztelő áldozatokkal kibékíteniök. A
 Saturnaliák tehát eredetileg, még mielőtt az állam meghatá-

rozta volna az ünnepély napját, az alvilági Saturnus kiengesztelésére szolgáló ünnep volt. Evvel a két mythus is összhangzásban áll; az első szerint ugyanis akkor hozták be a Saturnáliákat, midőn Saturnust nem látták többé a földön; a másik pedig, a melyben az emberáldozatok játsszák a főszerepet, s melyeket Herkules bábból készült emberi alakokkal cserélt fel, nyíltan az alvilági istenekre mutat, mert az ily emberáldozatok az egész római mythusban az alvilági istenekkel állnak kapcsolatban. Állításunk bizonyítékot nyer, ha közelebről nézzük, hogy mily alkalommal hozták be nyilvánosan az ünnepet. A 218. év vége felé több vidéken borzasztó csodajeleket láttak. Siciliában a katonák dárdái, Sardiniában a lovagok botjai, melyeket kezükben tartottak, égő fényt adtak; a tengerparton gyakran tűz csillogott, a katonák pajzsai vértől izzadtak; Prænestében égő kövek estek a földre, Faleriiben az égen rés támadt s több efféle (Liv. XXII. 1.). Ezek hírére Rómában a consul összehívta a patreseket, a decemvirek a sibyllai könyvekhez fordultak tanácsért s elhatározták, hogy valamint a többi isteneknek és istennőknek, úgy Saturnusnak is ünnepet kell rendezni. Ekkor áldoztak először az ő templomában, lectisterniumokat rendeztek a városban, nyilvánosan kikiáltották a Saturnália ünnepet és megparancsolták, hogy a napot örök időkre meg kell ünnepelni. Látjuk tehát, hogy az istenek haragjának kiengesztelésére rendezték az ünnepet, s a mit addig csak egyes családok tettek, most az egész népre kötelezővé lett. Tekintetbe veendő, hogy a sibyllai könyveket is megkérdezték, melyek tanácsára rendszeren az alvilági vagyis ős istenségek tiszteletét, a kiknek haragjától féltek, akarták helyreállítani.

Ha most azt nézzük, hogy mit tettek ez ünnep alatt, akkor látni fogjuk, hogy minden mozzanat a mi állításunk mellett szól. A szolgák e hét napon át nemcsak szabadok, hanem urak voltak; a pilleust, a szabadság jelképét tették fejükre; az urak ekkor nem parancsoltak nekik, hanem inkább őket szolgálták. Ételeket raktak eléjük, mint a házi urak elé, s csak miután a szolgák a lakomát befejezték, ültek az urak az asztalhoz. Így mondja Accius Macrobiusnál I. 7. 36.

Maxima pars Graium Saturno et maxima Athenae
 Conficiunt Sacra quae Cronia esse iterantur ab illis
 Eumque diem celebrant; per agros urbesque fere omnes
 Exercent epulis laeti *famulosque procurant*
 Quisque suos *nostrique itidem* et mos traditus illinc
 Iste ut *cum dominis famuli epulentur ibidem.*

A szolgák szabadon társalogtak az urakkal, mint azt Horatiusból is látjuk, a ki Davus szolgájának azt mondja, hogy használja fel «decemberi» szabadságát s mondja meg a mit akar (Sat. II. 7. 5.). Ez mind feltűnőnek látszik, ha tekintetbe vesszük, hogy mily szerepük volt a szolgáknak a rómaiaknál. Sem jog, sem törvény nem ótalmazta őket uruk kegyetlensége ellen, nem is tekintették őket embereknek, hanem vett dolgoknak, és e napokon annyi kitüntetésben részesültek! Bizonyára ez is az isten haragjának kiengesztelésére szolgált, mert szükséges volt, hogy a megharagudott istenségnek valami ajándékot adjanak. S mi nagyobbat és drágábbat adhatott neki a római polgár, mint méltóságát, melyet e napokban egészen levett? Mert az istenek már a miatt is haragudhattak, hogy a római polgárok oly fényes, a szolgák ellenben oly alacsony szerepet játszottak. E miatt e napokban, a melyekben az isteneket ki kellett békíteni, felcserélték a szerepeket. S miért részesítették éppen a rabszolgákat e kitüntetésben? Mert bennök látták amaz őskori nép utódait, melynek istenei az ő hódításuk folytán alvilágiakká, lettek, s hogy ezeknek mintegy elégtételt szerezzenek, ezeknek a vélt utódoknak néhány napra visszaadták szabadságukat. Tehát ez a tény is a Saturnaliák azon természetére viendő vissza, a melyről előbb szoltunk. — A magán és nyilvános ellenségeskedéseket e napokban elfeledték (Macrobius I. 10. 1. bellum Saturnalibus sumere nefas habitum; és I. 16. 16. item diebus Saturnalium nefas proelium sumere), még a bűnösöket sem büntették meg e napokon, hanem az ünnep utáni napra halasztották a büntetést (Macrob. I. 10. 1. poenas nocente isdem diebus exigere piaculare est). Mindez csak a kiengesztelődésre mutat, mert a ki az istenek haragját ki akarja engesztelni, mindenekelőtt a maga haragját tegye le. A Saturnaliákon ezeken kívül szokásban volt, hogy a

rómaiak egymásnak ajándékokat küldöttek, különösen viaszképeket, már pedig a viasz-képek az alvilági istenekkel, a Manesekkel és Diva Maniaval állanak kapcsolatban, a kiknek a legrégibb időkben embereket áldoztak; ily emberi alakú képekkel egészítették tehát ki őket s kérték, hogy fogadják el a képet a valódi ember helyett. E képek küldésének szokását Varro helyesen magyarázza, a ki azt mondja, hogy e képek alatt a régen ten Dispaternek, ez alvilági istenségnek, feláldozott emberek emléke lappang; Dispater pedig Saturnussal később egy fogalomra egyesült. Tehát ez is azt mutatja, hogy a Saturnaliák az alvilági istenek tiszteletével függnek össze. — A képeken kívül viaszgyertyákat is szoktak volt küldeni, a mi valószínűleg szintén evvel áll kapcsolatban. Hartung e szokásnak magyarázatát nem adja; Preller a gyertyákban is a felébredő természet ünnepelesét látja, midőn így szól: Diese (Wachskerzen) hatten schwerlich eine andere Bedeutung als die der Freude und des wiedererstehenden Lichtes, zumal da der Gebrauch von brennenden Lichtern, Lampen und Fackeln bei gottesdienstlichen und festlichen Gelegenheiten auch sonst in Rom und überhaupt bei den Alten nichts Seltenes war, und der Gebrauch der Licher oder des Feuers um die Weihnachtszeit, d. h. um die Zeit des kürzesten Tages gewiss auch nichts anderes als Freude und die Erneuerung des Lichtes bedeuten soll (R. M. 415). De Preller elfeledni látszik, hogy e gyertyákat sohasem gyujtották meg, a jel tehát csakis a gyertyákra s nem a fényre vonatkozhatik. A gyertyákban is mint a képekben benn volt a symbolikus jelentés, a mit azok eredete is tanúsít. A pelasgoknak, mint láttuk, a jóslat azt parancsolta, hogy Saturnusnak embert — *φῶτα* — áldozzanak, tehát eleintén szószerint vették a parancsot és emberáldozatokat mutattak be; de Herakles rábeszélte az utódokat, hogy emberek helyett csak gyertyákat — szintén *φῶτα* — áldozzanak. Innen jött szokásba, hogy a Saturnaliákon gyertyákat küldöttek egymásnak (Macrob. I. 7. 31.). Magától értetődik, hogy a mythoszt nem kell szó szerint venni; de tény az, hogy e gyertyák, úgy mint sok más dolog a római kultuszban, képletilag mást jelentettek. Sokszor azt találjuk, hogy az ily képek maguk a személyek vagy dolgok helyett

használtattak, s rendesen a hasonló hangzat dönti el, hogy mi lépjen az áldozat helyébe. Így cepa (vöröshagyma) capite helyett, mæna (egy kis tengeri hal) anima helyett s több efféle. Így lehetett az a gyertyákkal is, hiszen *cereus* hasonhangú volt *carus*-sal vagy a görög *χαρά*-val. Az alvilági istenek embert követeltek, minden család fél, hogy *kedres*-ét el kell vesztenie, tehát nem a *cari*-kat áldozzák fel, hanem a *cereri*-ket. De akár-mint legyen a dolog, annyi tény, hogy e gyertyák, ép úgy mint a viaszképek, a Saturnaliák alvilági jelentését nyíltan mutatják.

Még egy szokás bizonyít a mi állításunk mellett. Az egész éven át Saturnus képe a házban és a templomban lenfonalak-kal volt megkötözve; a Saturnaliákon azonban e kötelékek alól feloldozták. (Apollodorus Macrobiusnál I. 8. 5. Arnobius IV. 24. Statius *Silvæ* I. 6. 4.) E szokást Hartung és Preller magyarázat nélkül hagyják, mert nem vonatkozik sem az aratásra, sem a természet megújulására. Preller úgy vél segíteni a nehézségen, hogy egyszerűen kétségbe vonja annak hitelességét, hogy Saturnus kötelékeit ekkor feloldották (R. M. 127.). Ez nem is lehetséges az ő véleménye szerint, mely így hangzik: Der auffallende Umstand, dass das im Tempel befindliche Bild des Saturnus das ganze Jahr hindurch mit Ausnahme seines Festtages im Dezember an den Füßen mit wollenen Binden umwickelt und wie gefesselt war, erklärt sich am natürlichsten aus dem mehrfach (?) hervortretenden Glauben der Alten, dass man sich durch Fesselung oder Anbindung eines Götterbildes des vom Gotte ausgehenden Segens und seiner unsichtbaren Gegenwart talismanisch versichern kann. Ha tehát az egész éven át mintegy lelánczolni akarták az isteni erőt, hogy ne távozzék tőlük, miért oldozták fel épen az ünnepen? Annál szorosabban kellett volna akkor e kötelékeket meghúzni! vagy tán nem volt szükség jelenlétére ép akkor, mikor neki áldoztak? Könnyen megtaláljuk azonban ennek is magyarázatát, ha meggondoljuk, hogy Saturnus alvilági istenség, s megemlékszünk arról, a mit előbb ez istenségekről mondtunk. Saturnus hajdan latiumi király volt, de hatalmától megfosztották és elűzték, tehát tehetetlenül s mintegy megkötözve ül mások uralma alatt. E miatt pedig bizonyára haragszik; a Saturna-

liákon tehát nem lehet jobban kiengesztelni haragját, mint ha néhány napra visszaadják elrabolt birodalmát s szabadon engedik uralkodni, mint az előtt.

E pontokra akartam röviden emlékeztetni. A többi ez ünnepre vonatkozó adatra nézve egyetértek a mythologiai tankönyvekkel. Tudjuk, hogy e napokon a rómaiak fényesen öltözködtek, hogy gyakran ettek, a városon keresztül kiabálták az *io Saturnaliumot*. A későbbi időkben sok mellékes dolog járult ehhez, a minnek azonban az ünnep eredetéhez semmi köze sem volt. Sok mindenfélét küldöttek később a viasz-képeken és gyertyákon kívül; mindezekről Martialis említést tesz VII. 53.

Omnia misisti mihi Saturnalibus, Umber
 Munera, contulerant, quae tibi quinque dies,
 Bis senos triplices et dentiscalpia septem
 His comes accessit spongia, mappa, calix,
 Semo:liusque fabae cum vimine Picenarum,
 Et Laetanae nigra lagona sapae,
 Parvaque cum canis venerunt cottana prunis
 Et Libycae fici pondere testa gravis.

Látjuk tehát, hogy az ünnepély későbbi időkben nagyon víg volt. De ez nem szól a mi véleményünk ellen, hogy ősi keletkezésekor szomorú és komoly ünnep volt. Mily sok szertartást találunk, melyeket a későbbi rómaiak maguk sem értettek! Csak egy példát hozok fel: a Caristia ünnepet; mily nagy vígsággal ünnepelték később ezeket a napokat, pedig, mint nevök is mutatja, eleintén halotti áldozatok voltak. Erre mutat a Keros szó, a mely a Geniusokkal és Laresekkel hasonló. A víg Saturnaliák a középkorban a farsangnak feleltek meg; pedig ez sem volt eleintén víg, hanem csak éjjeli virrasztás és a hamu napja volt: a negyvennapos böjtnek kezdete, a melyet azután oly kicsapongó örömmel ünnepeltek. A számár-historia, mely a husvéti ünnepkor a középkorban a templomokban szokás volt, tán szintén evvel hasonlítható össze.

Dr. KONT IGNÁ CZ.